

УДК 004

DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-161-167

ИСМАИЛОВА Г. К.

Ж. Баласагын атындагы КУУ

ИСМАИЛОВА Г.К.

КНУ имени Ж. Баласагына

ISMAILOVA G.K.

KNU J. Balasagyn

SPIN-код: 2246-868

ORCID:0009-0003-4811-1244

**ЫРЧЫЛЫК ӨНӨРДҮН СИНКРЕТТҮҮЛҮГҮ ЖАНА АКЫНДЫН КООМДОГУ
КЫЗМАТЫНЫН ПОЛИФУНКЦИОНАЛДУУЛУГУ ЖӨНҮНДӨ
Т.САМАНЧИНДИН
ИЗИЛДӨӨЛӨРҮ**

**ИССЛЕДОВАНИЯ Т.САМАНЧИНА О СИНКРЕТИЗМЕ ПЕВЧЕСКОГО ИСКУССТВА
И ПОЛИФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОЭТА В ОБЩЕСТВЕ**

**RESEARCH OF T. SAMANCHIN ON THE SYNCRETISM OF SINGING ART AND HIS
MULTIFUNCTIONAL ACTIVITY IN SOCIETY**

Аннотация: Туңгуч филолог окумуштуу Т.Саманчин өзүнүн —Колониялык доордогу биздин адабият деген изилдөөсүндө 19-кылымдан Октябрь революциясына чейинки кыргыз элинин көркөм чыгармачылыгына мүнөздөмө берип, кеңири талдоого алган. Ал өзүнүн

талдоосунда ырчылык өнөрүнүн синкреттүүлүгүн жана акындын коомдогу полифункционалдуулугу тууралуу изилдөө жүргүзгөн. Ал эми биздин макалада жогорудагы изилдөөнүн кыйла терең, таамай, кенен берилгендиги анализге алынды. Т.Саманчиндин изилдөөсүнүн негизинде оозеки поэзиянын жаратылышы музыка менен байланыштуу экендиги, ар бир жанр өзүнө тиешелүүнүн, обону менен ырдалары, оозеки поэтикалык өнөрүн угуучунун алдында аткарыла тургандыгы аныкталды. Ошондой эле, оозеки поэзиянын элдин тарыхы, мүнөзү, кайгы-кубанычы менен бирдикте болуп, акын-бул комузчу, обончу, актер, идеолог экендиги чечмеленип, акындык өнөрүнүн полифункционалдуулугу такталды. Т.Саманчин акындардын чыгармачылык өзгөчөлүктөрүнө карай нускоочу акындар, жамакчы акындар, жомокчулар, куудул сөз устаттары деп төрткө бөлгөн. Мындай бөлүштүрүүнүн натыйжасында алардын бири-биринен айырмачылыгы, ортосундагы окшоштуктары, жалпылыктары такталды.

Аннотация: Выдающийся ученый, филолог Т. Саманчин в своем исследовании «Наша литература в колониальную эпоху» подробно описал и проанализировал художественное творчество кыргызов с XIX века до Октябрьской революции. В своем анализе он исследовал синкретизм певческого искусства и полифункциональность поэта в обществе. И в нашей статье было проанализировано очень глубокое, обстоятельное и обширное изложение вышеуказанного исследования. На основании исследований Т. Саманчина определено, что природа устной поэзии связана с музыкой, каждый жанр имеет свой голос, мелодию и песни,

устное поэтическое творчество исполняется перед слушателем. Также устная поэзия слилась с народной историей, целями, горестями и радостями, пришло осмысление того, что акын есть комузист, композитор, артист, идеолог, выявлена полифункциональность поэтического искусства. Т. Саманчин разделил поэтов на четыре группы по их творческим признакам: акыны-наставники, акыны-комики, сказители и мастера комического слова. В результате такого распределения были выяснены их различия, сходства и общности.

Abstract: The outstanding scientist, philologist T. Samanchin in his research work "Our literature in the colonial era" described in detail and analyzed the artistic creativity of the Kyrgyz from the XIX century to the October Revolution. In his analysis, he investigated the syncretism of the singing art and the polyfunctionality of the poet in society. And in our article, a very deep, thorough and extensive presentation of the above research was analyzed. Based on the research of T. Samanchin determined that the nature of oral poetry is connected with music, each genre has its own voice, melody and songs, and oral poetic creativity is performed in front of the listener. Also, oral poetry merged with folk history, goals, sorrows and joys, it came to an understanding that akyn is a komuz-player, composer, artist, ideologist, the polyfunctionality of poetic art was revealed. T. Samanchin divided poets into four groups according to their creative characteristics: akyn-mentors, akyn-comedians, storytellers and comic masters of words. As a result of this distribution, their differences, similarities and commonalities were clarified.

Негизги сөздөр: оозеки поэзия, музыка, обон, нн, акын, ырчылык өнөр, нускоочу, жамакчы, жомокчу, куудул сөз устаттары, синкретизм, полифункционалдуулук.

Ключевые слова: устная поэзия, музыка, мелодия, голос, акын, певческое искусство, наставник, балагур, сказитель, комический мастер слова, синкретизм, полифункциональность.

Keywords: oral poetry, music, melody, voice, akyn, singing art, mentor, joker, storyteller, comic master of words, syncretism, polyfunctionality.

Т.Саманчиндин илимий мурастарынын ичинен «Колониялык доордогу биздин адабият» аттуу изилдөөсүн көрүүнүктөн орунду ээлейт. Окумуштуунун бул эмгеги биринчи жолу 1941-жылы «Советтик адабият жана искусство» журналынын №5-санына жарыяланып, андан соң 1943-жылы «Кыргызмамбастан» чыккан «Кыргыз адабиятынын очерктери» деген коллективдүү китептин ичине негизги бөлүмдөрдүн бири катары кирген. Аталган эмгегинде автор XIX кылымдан Октябрь революциясына чейинки кыргыз элинин көркөм чыгармачылыгына жалпы мүнөздөмө берип, ал доорго кенири тарыхый экскурс жасаган.

2004-жылы жарык көргөн Р.З.Кыдырбаева менен К.Асаналиевдин «Кыргыз адабий илиминин терминдер сөздүгү» аттуу эмгегинде Октябрь революциясына чейинки кыргыз коомундагы акындын өзгөчөлүгүнө төмөнкүдөй мүнөздөмө берилет: «Акындын чыгармачылык өзгөчөлүгү, ал ырды эч кандай даярдыксыз, дароо, оозеки түрдө жаратат, ырга ылайыктуу обону болот, обон ошол акынга гана тиешелүү, традициялуу, мурдатан бери колдонулуп жүргөн обон болушу да мүмкүн, ырды, обонду акын өзүн ойногон комуз кннсинин коштоосунда өзүн аткарат. Демек, акындын чыгармачылыгы, баарынан мурда, синкретизм искусство болуп эсептелет».

Бул кыска жана нуска мүнөздөмөдө талаш жок. Бирок Т.Саманчиндин аталган эмгегиндеги акындык өнөрдүн табиятына жана өзгөчөлүгүнө берилген мүнөздөмө

мындан да кенен, терең дагы, таамай дагы. Аны менен таанышпай өткөн мүмкүн эмес. Окумуштуу мындайча жазат: «Кыргыз поэзиясы ар дайым музыка менен куюлушуп танапташ келген. Бардык элдик поэзиялардын жана акындардын чыгармаларынын мазмунуна жараша музыкасы болгон. Нрп-адаттык ырлардын ар кайсысынын өзгөчө музыкасы бар. Буга мисал катарында, бекбекей, кошок, темин сыяктуу адат ырларын айтсак да болот. Кыргыздын чоң акындары ошону менен бирге чоң комузчу жана нннн кошуп ырдаган ошончу да болушкан. Арстанбек, Токтогулдардын комузчулугу атайы комузчулардан ашып тншпөсө, кем болгон эмес. Акындардын көпчлнлгн Арстанбек, Токтогулчалык ошон, кнн чыгарган комузчу акын болбогону менен, ар кимиси комузун кннлөп, өзгннн ырына ылайыктуу ыр чыгара алышкан. Ошон, кнн, комуз колунан келбеген акындын эң болбогондо өзгнө таандык ырын ошондотуп айтуучу речитативдик–айдатма ошон болгон. Жана ар бир элдик поэмалардын өзгннн музыкасы болот. Манас, Семетейден тартып, Курманбек, Кожожаш мерген, Кедейканга чейин ар бир поэманын өзгнө таандык музыкасы бар. Ошентип, кыргыз элинин поэмасы эч качан музыкадан ажыраган эмес. Поэзия менен музыканын минтип шайкеш келишинин натыйжасында акындардын чыгармасынын эстетикалык көрнннктннлнк кнчн өтө чоң болуп, угуучуларга катуу таасир кылган. Акын акындыгы менен катар жана комузчу гана болбостон, кээде куудулданып ойногон артист да болушкан. Ошентип, кыргыздын элдик искусствосунун музыкалык, артисттик жактары поэзиянын, өзгөчө акындык чыгарманын айланасына топтолуп, алардын тизгинин колго алып өөрчнткөндөр негизинен акындар болушкан. Ошентип, акындар жалаң гана адабиятты же кыргыздын бардык элдик искусствосун өстнрнп келген жана адабияттан элдик искусство эч ажырабай, ар дайым танапташ, тутумдаш өснп келген. Акындык чыгармалардын бул айтылган өзгөчөлнктөрннөнбашка дагы бир чоң өзгөчөлнгн бул – акындык чыгармалар ар дайым элдик мннөздө болгон. Анткени, акындар элден тнк ажырабай бир болуп, эл кубанса акын кошо кубанып, эл менен кошо кейип, элдин кубаныч жана тнйшнгнн акын ошол замат кннгө келтирип, поэзияга айландырып, айнуусуз туура көрсөтө алган. Ошентип, акындын чыгармалары терең элдик мннөздө болушу менен бирге жана актуалдыгы менен аныкталган. Акындар ырларын көбннчө угуучу эл алдында ырдап чыгарышкан. Ошондуктан акындын ыры анын оозунан чыгаары менен эле угуучулардын алдына салынган. Акындардын чыгармаларын сынаган чоң сынчысы – ошол угуучу эл өзг болгон. Ыр элге жакса, эл аны ошол замат жат алып, аны ооздон оозго өткөрнп, өз мнлнк кылып алышкан. Эгер акындын чыгармасы элге жакпаса, аны экинчи эч ким эскербей жана акындын өзг да экинчи оозуна албай, ал айтылган жеринде кала берген. Ошентип, акындар чыгармасын эл ортосунда чыгарып, эгер татыктуу болсо ага өмнр берген элдин өзг болгон. Эгер акын элден алыс болсо, бул биз айткан акындык чыгармалардын негизги касиети тегиз боло албас эле, тегиз болбогондон кийин, албетте, акын акырындап, акын болуудан калмак».

Окумуштуунун эмгегинен алынган бул нзгндн кылдат байкоолорго, жеткиликтнн, таасын, орчундуу ой-пикирлерге бай жана булар Тазабек Саманчиндин акындык, ырчылык чыгармачылыктын мыкты билерманы экендигин ырастайт. Келтирилген нзгндннн талдай отуруп, окумуштуунун ой-пикирлерин төмөндөгнчө жалпылап айтсак болот:

Кыргыз оозеки поэзиясынын жаратылышы синкретикалык мннөздө. Биринчи иретте, ал музыка менен байланыштуу.

Ар бир акындын салттык нугунда да, өзүнө тиешелнн да ннн, обону, ырдоо манерасы

бар.

Ар бир жанр өзүнө тиешелнн нн, обон менен ырдалат же аткарылат.

Оозеки поэтикалык өнөрднн эң оболу угуучуга эсептелгендиги жана угуучунун алдында аткарылгандыгы, анын импровизациялык мннөзн.

Кыргыз оозеки поэзиясынын калк мндөөсн, анын тарыхы, кайгы-кубанычы, нмнтн менен жашаган элдннлннн жана демократиялуулугу.

Кыргыз коомунда акын деген комузчу да, обончу да, актер дагы, идеолог дагы. Акындык өнөрднн полифункционалдуулугу. Акын–элдик бардык искусствону өстнрннчн.

Акындын угуучусу да, сынчысы да, аны өстнрннчнсн да эл.

Элдин жактыруусуна, колдоосуна, алкышына ээ болуш нчнн, калктын ишенген, таянган ырчысы болуш нчнн акын атаандаштыкка жөндөмднн, кара жаак, жез таңдай кнчтнн талант болушу керек. Мындай болбосо, ал булбулдай сайрап аренага чыга албайт, элдин ортосунда кармалып тура албайт.

Т.Саманчин оозеки акындык чыгармачылыкка мннөздөмө берген соң, кыргыз жамаатындагы ошол көркөм өнөр өкнлдөрнн алардын чыгармачылык өзгөчөлннннө карата 4 топко бөлнп, классификациялайт.

– топ жөннндө автор мындай деп жазат: «Акындардын чыгармачылык өзгөчөлнктөрннө карай төрткө бөлннгө болот:

Нускоочу акындар – булардын чыгармаларынын идеялык салмагы оор, мааниси терең, элге санат, нуска ырлар айткан, өз доорунун өзгөчөлнктөрнн чыгармасында көрсөтө алган акындар. Колониялык доордогу акындардын ичинен нускоочу акынга – Арстанбек, Солтобай, Кылыч, Токтогул, Тоголок Молдо, Ысак Шайбековдор кирет».

Окумуштуунун нускоочу акындардын катарына аты аталган акындарды киргизип, өзннчө топко бөлгөннн негизинен туура деп эсептейбиз. Анткени кыргыз ырчыларынынарасында оозеки поэзиянын «санат-насыят», «терме» жанрларында ырдаган, негизинен ушунусу менен айырмаланган акындар боло келген. Алар өздөрнннн санаттарында, термелеринде бу жарык днйнөдө жашоонун жол-жоболору, жарык жана көлөкө, жакшылык менен жамандык ж.б. турмуштук зарыл, орчун маселелер жөннндө өздөрнннн көз караштарын, акыл-насааттарын айтса, бирде жалпы адамзатка тиешелнн философиялык идеяларды нускалайт. Албетте, санат, терме ырлары бардык эле акындарда кездешет. Бирок Калыгул, Арстанбек, Жеңижок сыяктуу акындар өздөрнннн кеңири философиялык масштабга эгедер дидактикалык поэзиясы менен башкалардан бөлннп турушат. Мындай акындарды нускоочу акындар деп, Т.Саманчин туура атаган.

«Жамакчы акындар – булар да көркөм сөз нлннснн калтырган ак таңдай акындар. Бирок булардын ырлары социалдык мааниси жагынан нускоочу акындарга караганда тайкы. Бирок булар–жамак сөздн нйрнп калчаган чебер акындар. Булар көбннчө ашта-тойдо ырдаган ат ырчылары болуп эсептелет. Бул жамакчы ырчылардан көркөм сөз нлннлөрнн калтырган акындардын бир далайы бизге белгилнн. Колониялык доордогу жамакчы ырчылардан атактуулары: Найманбай, Калмырза, Эшмамбет, Бекназарлар». Бардык эле акындар нускоочу акындардын философиялык бийиктигинде турган эмес. Бирок кийинки тепкичте турса да, таланты ташкындаган, өз мезгилинин проблемаларын, көйгөйлөрнн, окуяларын, өткөн-кеткен тарыхты, турмуш кубулуштарын, жаратылыш көрннштөрнн таасирднн жана таасын, көркөм ырдаган ырчылардын

категориясы да бар. Т.Саманчин мындай ырчылардын тобунун бөтөнчөлүгүн да туура белгилеген. Бирок окумуштуунун «тайкы» деген сөздү орунсуз колдонгондугун белгилеп өтмөкчүбүз. Ырчылардын чыгармалары да өз алдынча орошон маанилерге эгедер.

«**Жомокчулар** – булар негизинен жамак сөздүн устат чеберлерине жатат, жомокчулар нускоочу, жамакчы акындардан кем түшпөйт. Бирок булар баатырдык чоң жомокторду – Манас, Семетей жомокторун айтууну кесип кылып алып, бул жомоктордон четке чыгышпайт. Бул жомоктордун чоңдугу, анын көркөмдүгү, анын ичиндеги акыл-насаат сөздөрдүн байлыгы аларды четке чыгууга да чамасын келтирбейт. Ошону менен бирге, жомокчу акындар өз алдынча сөз жамактоону өнөр кылышпайт».

Т.Саманчин «Жомокчулар» деген сөздү манасчылар маанисинде колдонгон. Жомокчулардын айырмалуу бөтөнчөлүгүнө да окумуштуу туура мүнөздөмө берген. Бирок булардын таланты өзгөчө кичине жана масштабдуу. Жомокчулар – айтуучулар, аткаруучулар, ошону менен бирге жаратуучулар. Ар бир манасчынын өзүнө таандык индивидуалдуу чыгармачылык жөнү бар, аткаруу манерасы да өзүнчө. Булар – эпикалык масштабдагы таланттар, элдик мурастарды сактоочулар, аларды көркөмдүк жактан өркүндөтүүчүлөр жана кийинки муундарга өткөрүүчүлөр.

Т.Саманчиндин бөлүштүрүлгөн боюнча акындардын тобуна «Куудул сөз устаттары» да жатат. Куудул акындар – өнөрү таза поэзиянын өзүн болбосо да, оозеки адабияттын бир түрү. Алар бир жагынан импровизациялап төгүп ырдаган ырчы да, комузчу да, экинчи жагынан аткаруучу-комик, ичиненден куюлушкан чечен сөздүн ээси, кээде манасчы дагы. Окумуштуу 4-топту – куудул сөз устаттарын төмөнкүчө мүнөздөйт.

«Куудул сөз устаттары – булар чукугандай сөз таап, башка чапкандай кеп айтып, кызыл тилдин бет алдырбаган чечендер. Куудул сөз психологиялык жагынан өтө мүнөздүн айтылат. Колониялык доорундагы чыккан мындай куудулдар Көкөтөй менен Куйручук. Булардын чечен тили жана куудулдугу жана курчтугу менен гана аныкталбастан, ички-тышкы уйкашы бар сүйлөмдөрүн ритмикалуу, куюлушуп жорго сөз менен сүйлөнөт. Ошондуктан куудул сөз жана чечендик кыргыз ооз адабиятынын бир жанры катарында эсептелет. Куудул сөз жана чечендик кишини күлдүрүп эрмек катарында гана айтылбастан, анын мазмуну өтө маанилүү жана өтө терең, элдик мүнөздө болот. Куудул сөз менен чечендик конкреттүү окуяны жана кишини алып сүйлөйт. Ал кээде окуялуу жана сюжеттүү келет. Бирок, куудул сөздүн окуясы жөө жомоктукундай чубалжып келбестен, ылакап сөздөрдөй айтылат. Куудул сөз сүйлөгөн героюнун сырткы кебете-кешпирин, анын ички сырын мүнөздөй айтат. Окуянын болгон шарты сүрөттөлөт, жана анын окуясы, геройлору жомоктогудай фантастикалуу болбостон, конкреттүү, акыйкаттуу болот.

Куудул сөз жана чечен тилдин акындар чыгармаларынын баш геройлору көбүнчө өздөрүн болот. Өзүнүн кишилерге кылган мамилеси аркасында же кишилердин мамилесине карай өзүнүн кылган кылыгынын негизинде окуянын калган геройлору мүнөздөлүп сүйлөнөт. Ошону менен бирге куудул сөз, чечен тилдүүлөр жана куудул кылыктуу болушат. Куудул сөздүн акындар ар дайым окуянын баш герою өзүн болгондуктан, анын куудул мүнөзү, шайыр-шайкелең, кылык-жоруктары ошол куудул сөздүн окуясы катарында айтылат. Кээде куудулдардын чечендик жагы кем болуп, көбүнчө, куудул кылыктуу гана болот. Булардын өтө орундуу кылган кылыктары аңгеме катарында гана айтылып калат. Колониялык доордогу мындай куудул кылыктуулар Карачунак, Коргонбай, Жоошбай, Калча, Эшкөжолор».

Т.Саманчин мына ушинтип, акындарды чыгармачылык өзгөчөлүгүнө карай 4 топко ажыраткан. Бирок бул классификация катып калган догма эмес жана бул бөлүнүштүн араларында бири-бирине өткис бекем чек ара жок, деп жазган Т.Саманчин эмгегинде. Ал сөзүн минтип уланткан.

«Акындар чыгармачылыгынын бул төрт түрүн бири-биринен анча айра жиктөөгө болбойт. Жомокчулар негизинен ыр жамактаган акын болушкандай нускоочу, жамакчы акындар да жомокчу болушат. Бул акындар Манас, Семетейди айтпаганы менен андан кичине трагедиялык, лирикалык поэма жомокторду айтышат. «Курманбек», «Кожожаш мерген», «Жаныш-Байыш», «Сарынжы-Бөкөй», «Шырдакбек», «Кедейкан», сыяктуу жомоктордун көбүн ошол жамакчы, санатчы акындар айтышкан. Ар бир белгилүү акын өзүн чыгарган ырларын ырдоо менен бирге репертуарларын чоң поэмалар менен толуктап, бирден, экиден айта жүргөн жомоктук поэмалары болгон. Ошондуктан акындардын чыгармачылык кичине элдик адабияттын негизинде арбын, төлдөп көргөн. Бирок акындар элдик адабият нускаларын айтуу менен гана бапестеп, өздөрүн ошол элдик адабияттын окуяларын курчутуп, элестерин кичиретип, анын көркөмдүгүн арбыткан. Кээде эл оозунда болгон кичинекей адабияттык аңгеме же ылакап материалдарын акындар чоң поэма кылып чыгарышкан. Ошентип, акындар биринчиден, өздөрүн эл адабиятынын негизинде акындыгы арбып чыкса, экинчиден, эл адабиятын өстүргөндөр ошол акындар болгон. Ушул кездеги айтылып жүргөн элдик поэмалар аты унутулган нечен акындардын чыгармачылык кол кабышы аркасында ушул азыркы кооздук абалга жеткен болуу керек. Акын аталып кыргыз ооз адабиятынан орун алуу үчүн, ал акын өз жамак чыгармаларынан башка дагы жатка бир нече чоң поэмаларды, жана көп сандаган ырларды айтышы керек болуучу. Ансыз ал акын, акын аталып элдин ооз адабиятынан орун алалган эмес»

Жыйынтыктап айтканда, Т.Саманчиндин акындарды негизинен 4 топко бөлгөндүгү, аларды бири-биринен айырмачылыктары жана ортолорундагы окшоштуктары, жалпылыктары, буларды ырасташ үчүн мисалга тарткан далилдери менен макул болбой коюуга мүмкүн эмес. Т.Саманчин элдик оозеки поэзияны, анын тарыхын терең билген адамкатары акындардын өйдөкөндөй классификациясын улуттук адабият таанууда биринчи болуп жүргүзгөн жана акындар категорияларынын улуттук сөз өнөрүнөздөгөн көп түрдүүлүгүн алгач жолу коомчулукка ачып берген. Окумуштуунун сиңирген тарыхый эмгеги-мына ушунда. Т.Саманчиндин бул классификациясы бүгүнкү күндө изилдөө иштеринде колдонулуп келет.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

- Кыдырбаева Р.З., Асаналиев К. Кыргыз адабий илиминин терминдер сөздүгү. – Б.: Билд, 2004.
- Саманчин Т. Колониялык доордогу биздин адабият. //Советтик адабият жана искусство, 1941, №5
- Залкар акындар.- Бишкек:Шам, 2006,140 б.(Кетбука, Асан кайгы, Токтогул ырчы, Калыгул, Арстанбек).
- Саманчин Т. XIX кылымдын аягындагы XX кылымдын башындагы кыргыздын жазуучу, акындарынын чыгармаларынын бөтөнчөлүктөрү. //Советтик Кыргызстан, 1948, №2, Асаналиев К. Башат. //Кыргызстан маданияты, 1989, 31-август